

**Світлана БУЛАТОВА,
Сергій МІЩУК**

**Ю. Й. СІЦІНСЬКИЙ ТА І. М. КАМАНІН
ЯК ДОСЛІДНИКИ РУКОПИСНИХ КНИГ
ПОДІЛЬСЬКОГО ДАВНЬОСХОВИЩА (1904–1907)**

Вивчення доробку окремих представників історико-книгознавчої школи почалося в 90-х роках ХХ ст. У працях М. В. Галушка, Я. Д. Ісаєвича, Г. І. Ковальчук, О. М. Колосовської, Н. Ф. Королевич, С. В. Сохань, В. І. Ульяновського, Н. І. Черниш, Н. М. Шалашної, та ін. Цим ученим належить значний внесок у дослідження книгознавчого доробку І. І. Кревецького, М. О. Максимовича, С. І. Маслова, І. І. Огієнка, М. І. Петрова, А. С. Петрушевича, І. С. Свенціцького, Ф. Титова, І. Франка та ін. Проте значна кількість дослідників книги залишилися поза увагою у працях сучасних учених.

Серед дослідників вивчення старовини, опису пам'яток культури, створення каталогів рукописних книг та стародруків у другій половині ХІХ ст. – на початку ХХ ст. виділялися постаті Ю. Й. Сіцинського¹ та І. М. Каманіна², які залишили великий доробок у справі наукового опису рукописної книги та стародруків. Його ще належно не оцінено в творчій спадщині цих учених, хоча їхня визначна діяльність не пройшла непоміченою сучасними вченими³.

Уявлення про їхній внесок не може бути повним без залучення неопублікованої рукописної спадщини цих учених. Приміром, досі не дослідженим є рукопис «Палеографическое описание старинных рукописей XV–XIX вв.»⁴ із фондів колишньої Кам'янець-Подільської філії, що нині зберігаються в Держархіві Хмельницької області.

Рукопис є змістовним джерелом щодо відображення археографічного описування Ю. Сіцинським рукописних книг Подільського давньосховища, який також вивчав І. Каманін. Його обсяг становить 97 арк. За даними на титульному аркуші, цей рукопис автором розпочато у 1904 р. та закінчено не пізніше 1907 р. Палеографічні описи богослужбових рукописних книг укладені автором за такою схемою: назва (загальноновживана, а не уніфікована), дата створення, стан збереження, формат, обсяг, оправа, тип письма, зміст, кількість почерків, художнє оздоблення рукопису (мініатюри, заставки, ініціали, малюнки), записи, мовні та текстологічні особливості (список, редакція, ізвод), характер правопису, джерело надходження. Складові елементи опису в ньому розташовано в довільній формі.

Найчастіше через наявність матеріалу для рубрик опису, певні рубрики в рукописі зафіксовано варіативно: дата створення, матеріал

письма, наявність філіграней, мовні, літературознавчі, текстологічні особливості, ознаки правопису тощо. Відтак умовна схема описування витримана автором спорадично. Однак учений усвідомлював комплексний характер кодикологічного описування, тому намагався, спираючись на власний досвід, самостійно визначити також його різнобічні складові.

Відповідно до сфери наукових уподобань самого Ю. Сіцінського, богослова за фахом, у структурі описів ґрунтовно подано відомості з історії церковної археології Подільської єпархії. Автор навів власницькі та вкладні записи у літургійних рукописних книгах, в яких зафіксовано імена відомих історичних діячів і пересічних осіб, а також визначені назви церков та монастирів не лише Поділля, а й інших регіонів України. На нашу думку, навіть невеличкі історичні екскурси автора значно підвищують археографічну цінність його праці.

Неопублікована праця Ю. Сіцінського віддзеркалила початки кодикологічного та бібліографічного опрацювання комплексу унікальних та рідкісних рукописних книг. Водночас вона засвідчила, що учений вирішував актуальні для Подільського давньосховища реєстраційно-облікові завдання, які були необхідним підґрунтям для включення в науковий обіг рукописних фондів із провінційних церковних книгосховищ.

Головну увагу в палеографічних описаннях Ю. Сіцінський приділяв найдавнішим літургійним книгам XVI ст. подільського зібрання.

За його даними, до давніх рукописів належало Косорешнівське Четвероевангеліє XVI ст. з маргінальними записами першої половини XVIII ст. Особливо він відзначив орнаменти в книзі, виконані синіми, жовтими та червоними фарбами⁵. Зафіксовані філіграні та папір, на жаль, не були атрибутовані автором. Змістовну інформацію для дослідників мала його мовознавча характеристика тексту: правопис середньоболгарський із вживанням юса. До 1875 р. це Євангеліє належало Успенській церкві м. Пилява Літинського пов. Подільської губ. Воно надійшло до музею у 1896 р. від протоієрея Митрофана Симашкевича (єпископа Митрофана).

До цієї самої групи книг XVI ст. належало пошкоджене від часу Соколянське Четвероевангеліє. Тип письма у ньому – устав кінця XV – початку XVI ст., на 197 арк. Важливим в опису є постатейний розпис змісту пам'ятки. Також зафіксовано в ньому недатований купчий запис соколянського священика попові Сидору в Сакові. Вказано ще елементи художнього оздоблення – орнамент та він'єтка.

Ю. Сіцінський проаналізував і почерки: основна частина тексту написана почерком XVI ст., кінець та початок тексту – почерком XVIII ст. Загальною рисою, що простежується у цьому його описі й в решті інших, було визначення філіграні, але без атрибуції, що, ймовірно, обумовлювалося відсутністю в Кам'янці-Подільському фахових до-

відників та альбомів про папірні та з філігранології. Тип мови пам'ятки визначено як середньоболгарський, але в орфографії її тексту наявні риси південноросійської мови. Подільському давньосховищу рукопис пожертвував у 1890 р. священник с. Михайлівка Ольгопільського пов., а первісне рукопис належав священникові Миколі з с. Сокол⁶.

Важливу джерелознавчу цінність мала нотатка Ю. Сіцінського про уточнення встановлення персоналії власника Четвероевангелія XVI ст. воєводи Антона. На його думку, мається на увазі Антон Рудін, молдавський воєвода XVII ст.⁷ Рукопис мав багато записів, був опрацьований у дошки. За правописом – середньоболгарський. Книга надійшла у серпні 1891 р. від священника с. Фельштина Проскурівського пов. Григорія Сняжинського.

Повно здійснено Ю. Сіцінським описання Яворівського Четвероевангелія 1595 р., що мало численні маргінальні записи. Рукопис був дефектний, форматом в аркуш. В описі вказано особливості складу (звичайний, але місяцеслів та інші додаткові складові наприкінці євангельських текстів відсутні – відірвані) та правопису манускрипта. У пам'ятці збереглися маргінальні записи 1595 та 1695 рр., пізніші записи XVIII ст., наведені в опису частково польською, частково російською мовами, та окремий універсал яворівському намісникові Стефану. Записи свідчать, що, ймовірно, цю пам'ятку було відчужено з церкви Успіння с. Лелехівка. Її писано в м. Яворові та церкві Успіння Божої Матері у с. Лелехівці в Галичині. Згодом у XIX ст. рукопис зберігався у с. Іванківцях Літинського пов., як засвідчують про це записи перед Євангелієм від Іоанна причта цього села: священника Антоновського, дяка Кульчиновського та пономаря Лівицького. Згодом, у 1902 р., рукопис надійшов до Давньосховища від місцевого священника, який відшукав його в церкві⁸. Аналізуючи Яворівське Четвероевангеліє, дослідник виявився знавцем текстологічних та мовних палеографічних особливостей. За його даними, пізніша тирновська редакція тексту повністю витримана. Правопис він визначив як південноруський. На його думку, список чудовий за витриманістю ізводу в читанні та за російським правописом.

Отже, в процесі укладання власних описів пам'яток кириличного письменства вчений розвивав спеціальні методи кодикології, використані відомими палеографами XIX – початку XX ст. М. Сперанським, М. Петровим, Г. Крижановським, В. Перетцом та членами його семінарію з російської філології – С. Масловим, О. Грузинським, В. Адріановою, С. Щегловою та ін.

Кодикологічні описи Ю. Сіцінського відзначаються ґрунтовністю у розділах, присвячених мистецтву декору в літургійних рукописних книгах. У групі рукописів із оздобленням XVI ст. виокремлюються вже згадані Косорешнівське та Яворівське Євангелія із заставками та іні-

ціалами. Старопопелюська Мінея святкова першої половини XVII ст. (400 арк.), південноруського правопису, прикрашена мініатюрами, на яких зображені біблійні та інші релігійні сюжети. В рукопису багато маргінальних записів щодо шляхів його міграції: про продаж книги до Свято-Дмитріївської церкви с. Старих Попелюх священику Андрію Жуковському, потім приписка 1816 р. власне священика та дяка церкви, а також записи колишніх власників рукопису⁹.

Мистецтвознавчий аспект оздоблення відображено Ю. Сіцинським і при описуванні рукописів XVIII ст., які кількісно переважали у збірці Подільського музею. Таким є Стенянське Четвероевангеліє 1729 р., форматом у 4-ку, розподілене зачалами. Порівнюючи ілюстративні елементи рукописного Євангелія з друкованим виданням, учений встановив, що певні заставки в його тексті зустрічаються також і в стародруках того періоду. Він відзначив традиціоналізм у стилістичних рисах декору богослужбових рукописів, який поширювався і на оздоблення стародруків відповідного змісту. Письмо – півустав XVIII ст, правопис південноруський¹⁰. У записі після Євангелія від Луки (серпень 1729 р.) вказано ім'я переписувача – ієромонах Опанас Ревуцький у містечку Стені. Рукопис пожертвовано Давньосховищу в 1902 р. священиком із м. Кам'янця-Подільського Стиранковичем¹¹. Ще один оздоблений рукопис із заставками – Мінея святкова XVIII ст. (у 2 колонки, 300 арк.) – надійшла з церкви с. Курашевська Могилівського пов.

До групи рукописів XVI ст. Ю. Сіцинський відніс також Фольварське Четвероевангеліє кінця XVI ст., форматом в аркуш, із філігранями на папері. Посилаючись на працю професора Г. Воскресенського “Характеристические черты 4-х редакций славянского перевода Евангелия от Марка” (М., 1890), він констатував, що рукописний текст пам'ятки наближається до друкованого. Правопис – середньоболгарський¹². Книга належала протоієрею фольварської церкви м. Кам'янця, а потім надійшла до Давньосховища від кандидата богослов'я КДА, вчителя кам'янецької Маріїнської гімназії Бориса Ємельянова. Останній, намагаючись здійснити первісну кодикологічну атрибуцію кодексу, звернувся за фаховою консультацією до О. Дмитрієвського, професора КДА. Таким чином, опосередковану наукову консультацію щодо атрибуції цього кириличного рукопису здійснив Олексій Опанасович Дмитрієвський – церковний письменник, доктор церковної історії в КДА (з 1896 р.), ординарний професор церковної археології та літургії, член Вченої ради при Священному Синоді. Йому належить низка праць з історії літургії, патрології та церковної історії, опублікованих у 90-х рр. XIX – на початку XX ст. Значну увагу він приділяв палеографічним, текстологічним, бібліографічним та історико-видавничим аспектам вивчення рукописів та стародруків¹³.

У зшитку рукопису Ю. Сіцинського зберігся лист О. Дмитрієвського Б. Ємельянову до Кам'янця-Подільського з Києва від 17 жов-

тня 1897 р.¹⁴ На думку його автора, який на прохання Б. Ємельянова проаналізував аркуш цього Євангелія, кодекс походив із XVII ст. Він критично поставився до цінності пам'ятки в науковому плані, мотивуючи це тим, що середньоболгарська редакція євангельського тексту, яку репрезентував цей рукопис, вивчена фахівцями ретельно, і навіть радив адресатові “відшукати щось постаріше та цікавіше в науковому відношенні”¹⁵. Очевидно, маючи в своєму розпорядженні лише аркуш пам'ятки, О. Дмитрієвський не приділив достатньої уваги аналізу матеріалу письма та методиці філігранологічного аналізу паперу, про що свідчив його висновок.

Проте Ю. Сіцинський, всупереч попередньому висновку О. Дмитрієвського, дослідив цей рукопис у повному обсязі та аргументовано атрибутував його XVI ст., ґрунтуючись на філігранологічному аналізі паперу (встановлено водяний знак “вепр”, із посиланням на працю М. Лихачова). Тієї ж точки зору щодо датування Фольварського Євангелія XVI ст. дотримувався й І. Каманін, який у своєму палеографічному описі рукопису застосовував запропонований ним метричний метод¹⁶.

У зшитку справи до рукопису “Палеографическое описание старинных рукописей XV–XIX вв.” Ю. Сіцинського додано лист від його колеги, російського палеографа І. Євсєєва¹⁷. Цей документ дає змогу не лише простежити наукові контакти Ю. Сіцинського під час опрацювання подільських рукописних книг, а й розширити коло фахівців, які вивчали ці пам'ятки. Виходячи з цього листа від 15 листопада 1904 р. з м. Орла, палеографічними розвідками рукописних книг Подільського церковно-археологічного музею займався Іван Євсейович Євсєєв (1868–1921), професор церковно-слов'янської і російської мови та палеографії Санкт-Петербурзької духовної академії, автор багатьох наукових праць у галузі текстології та палеографії¹⁸. Лист написано І. Євсєєвим у період підготовки ним праці “Описание рукописей, хранящихся в Орловских древлехранилищах” (Орел, 1905). У ньому йдеться про надіслані Ю. Сіцинському папери з висновками щодо опису 11-ти новозавітних списків рукописів із Подільського археологічного музею, які могли б стати адресатові в нагоді¹⁹. Додані окремо висновки І. Євсєєва стосуються, насамперед, текстологічних аспектів описів: вони містять аналіз редакцій євангелій²⁰.

Отже, спільне питання щодо вивчення подільських євангелій слід розглядати у контексті обміну фаховим досвідом між кореспондентами-дослідниками та вдосконалення і розвитку методики палеографічних студій літургійних рукописів.

Ще одна актуальна тема у той час для обох кореспондентів, якої торкається І. Євсєєв у листі, – це справа організації Церковно-археологічного музею в Орлі, заснованого на базі Археологічного комітету. Фонди цього музею, як і Подільського, не були досить значними і на-

лічували до 300 археологічних експонатів – ікон, церковного вбрання, старожитностей, монет, а також 200 рукописів із фондів бібліотеки Орловської духовної семінарії. І. Євсєєв, заклопотаний разом зі своїм сподвижником, орловським єпископом Кириаком справами облаштування музею при Комітеті, що перебував тоді в приміщенні архієрейського будинку, детально повідомляв Ю. Сіцінському про ініціативи та труднощі, пов'язані з цим²¹.

Ймовірно, між Ю. Сіцінським та І. Євсєєвим був налагоджений систематичний обмін фаховими науковими публікаціями, оскільки останній із нетерпінням очікував з Кам'янця-Подільського чергового випуску праць ПЦІАТ²². Таким чином, кореспондентів поєднували споріднені проблеми функціонування провінційних давньосховищ, які, на відміну від столичних, спрямовувалися на досягнення загальнонаукової повноти, мали на меті зосередження та вивчення комплексу рукописних матеріалів, що репрезентували самотність й історико-культурні особливості конкретних регіонів²³. Такий підхід був спільним і визначив характер комплектування рукописних фондів у Кам'янець-Подільському та Орловському церковно-археологічних музеях.

Важливе значення для вдосконалення методики кодикологічного описування рукописів Кам'янець-Подільського музею мали палеографічні студії 1905 р. Івана Михайловича Каманіна (1850–1921) – відомого українського археографа, історика та архівіста, професора Київського університету, який з 1890 р. очолював Київський центральний архів давніх актів до 1921 р., фундатора українського актового джерелознавства та палеографії, а також, певною мірою, й філігранознавця. Він розшукував пам'ятки історії та історичних джерел, документів у бібліотеках та архівах, у тому числі приватних, монастирських, церковних на Київщині, Поділлі, Волині²⁴.

Велике перспективне значення мали його камеральні методики щодо опису актових джерел та рукописних пам'яток. Свідченням досліджень І. Каманіним подільських рукописних книг із фондів Подільського давньосховища у 1905 р. є копії карток з формалізованою схемою описання рукописів І. Каманіна, які Ю. Сіцінський долучив до розвідки “Палеографическое описание старинных рукописей XV–XIX вв.” (1904–1907 pp.).

Описи І. Каманіна ґрунтуються на використанні в археографічній практиці графічного та метричного принципів, засади яких були виголошені ним у доповіді на XIII Археологічному з'їзді (1905)²⁵. Розробка метричного методу була викликана необхідністю вивчення для дослідження письма особливостей почерку, визначення місця та часу написання рукопису на додаток до вже використаних даних історії, філології, філігранології тощо. Пошуки точного методу у вивченні письма були спрямовані на визначення універсальних показників датування

рукописів. Суть методу полягала в тому, що для кожної історичної доби у палеографічних пам'ятках характерними були свої співвідношення написання між рядками, словами, літерами, які періодично змінювалися, через що й стали показниками віку рукописів.

Джерелами студій для І. Каманіна були тільки оригінали текстів пам'яток, які зберігалися в бібліотеках і музеях Києва, Житомира, а також Кам'янця-Подільського.

У результаті досліджень І. Каманін дійшов висновку, що всі літери виокремлюються за групами: вузькі, широкі, середні та проміжні між ними. Шрифти XVI ст. різняться значною широтою літер відносно висоти. Вчений виявив й регіональні особливості письма. Відзначав графічні риси київського, волинського та подільського письма та обумовив написання останніх готичним впливом. Водночас він відзначив й національні особливості його. І. Каманін запропонував власну схему палеографічного описування рукописів, яка містила відповідні графі для обліку метричних вимірів²⁶.

Величезний практичний досвід І. Каманіна, накопичений під час його роботи в Київському центральному архіві давніх актів у 80-х рр. XIX – на початку XX ст. на різних посадах (від бібліотекаря до директора цієї установи), втілювався в його ґрунтовних наукових археографічних та палеографічних працях, присвячених експертизі давніх українських рукописів, а також атрибуції філіграней на папері XVI–XVII ст.²⁷.

Таким чином, до Подільського давньосховища потрапив досвідчений палеограф, який вніс уточнення та склав нові описи рукописних пам'яток. Дані описувань зафіксовані від руки у друкованих бланках – розгорнутій палеографічній схемі описування рукописів, яка складалася з 16-ти пунктів та враховувала основні параметри: особливо детально – метричні ознаки²⁸.

Так, на підставі змістовного аналізу оригіналів рукописів І. Каманін дійшов висновку про готичні риси у правописі українських рукописних кодексів, який він віднайшов у рукописах Подільського давньосховища. Готичний вплив наявний у книгах: Служби загальні різним святым XVIII ст.; Апостол Майдано-Юзвинської церкви²⁹. Готичний характер письма, як особливість правопису кирилических рукописів, вчений простежив також в інших книгосховищах України.

Застосування метричного методу на практиці дало можливість І. Каманіну уточнити та підкорегувати датування певних кодексів XVI–XVII ст., які, ймовірно, вже були атрибутовані Ю. Сіцінським. Він вніс уточнення до позицій: Палеогр. опис. Рукоп. № 8 – Копачевське Четвероєвангеліє XVIII ст. – ймовірно кінець XVII ст.³⁰; Євангеліє-тетр воєводи Антона. Поч. XVII ст. – сумнівно, що XVI ст.³¹; Тріодь цвітна другої полов. XVII ст. із записом на полі: "Цей рукопис XVIII ст."³². Отже, переваги використання цього новаційного методу в процесі кодикологічного аналізу подільських рукописів були очевидними.

У порівнянні з описами І. Каманіна дослідження Ю. Сіцінського мали переважно реєстраційний, джерелознавчий характер та були описовими за формою. Навпаки, описи І. Каманіна містили формалізовані елементи збалансованої комплексної схеми, що передувало зародженню такого напрямку в розвитку вітчизняної історії книги, як кодикографія – наука, що виокремилася та сформувалася як самостійна галузь майже через століття³³.

Таким чином, описи двох археографів доповнювали один одного. Увага Ю. Сіцінського зосереджувалася на історико-археографічному та бібліотекознавчому аспектах: детально простежувалися та наводилися записи, шляхи та джерела надходження до Давньосховища рукописних пам'яток, шляхи їх міграції на підставі дарчих, записів про купівлю, обставини надходження. Схема І. Каманіна передбачала аналіз інших кодикологічних ознак. Разом з тим, описи Ю. Сіцінського свідчать про його прагнення до комплексності, зокрема наявні певні спроби текстологічного, мовного аналізу, постатейного розпису змісту богослужбових книг, що сприяло визначенню редакцій пам'ятки.

Отже, рукопис праці “Палеографическое описание старинных рукописей XV–XIX вв.” Ю. Сіцінського свідчить про набуття ним досвіду системного палеографічного аналізу та застосування його у практичній діяльності.

Розробки Ю. Сіцінського в палеографічному дослідженні Подільського давньосховища увійшли до розділу XI “Памятники языка и письма. Рукописи.” його каталогу “Опись предметов старины” (Кам'янець-Подільський, 1909)³⁴. Там подані описи 121 рукопису, тобто майже усі рукописи музею, опрацювання яких здійснено ним ще в рукописній праці 1904–1907 рр.

Описування рукописів здійснене за такою схемою: назва (уніфікована, а не загальновживана, як в рукописному “Описании”), дата, формат, обсяг, записи, джерело надходження, подекуди зафіксовані тип письма, кількість стовпців та почерків. Зрозуміло, типологічне та хронологічне різномайття рукописів, синкретичність складу та змісту матеріалів обумовили вибір укладачем досить загальної схеми археографічного описування. Тому взагалі не охарактеризовано матеріал письма, не атрибутовано філіграні паперу, не висвітлено текстологічний аспект, відсутній мовознавчий аналіз тощо. Таким чином, реєстраційний характер публікації змусив Ю. Сіцінського відмовитися від певних рубрик кодикологічного описування, наявних в “Описании рукописей”, де, зокрема, були зафіксовані філіграні паперу, мовні, графічні, текстологічні риси тощо. Змістовні дані описів підвищують джерелознавчу та кодиколого-бібліографічну цінність неопублікованого рукопису праці Ю. Сіцінського. Проте в публікації були й певні переваги: порівнюючи дані з рукописного “Описания” з публікацією, зауважимо, що до неї

були включені також дані І. Каманіна щодо датування рукописів, але все ж першим вказане датування, встановлене Ю. Сіцінським (зокрема, № 8). Четвероєвангеліє XVIII ст. (мається на увазі Копачевське Євангеліє³⁵).

У каталозі описи подано дуже широко: від Четвероєвангелія уставного письма кінця XV – початку XVI ст., згаданого в рукопису як Соколянське (№ 1) та Четвероєвангелія XVI ст. – Косорешнівського (№ 2) до рукописів XVIII–XIX ст. різного змісту. Серед останніх чільне місце належить рукописам релігійної тематики (“Акафист о непорочном зачатии Девы Матери” 1816 р. (№ 44), проskomідія (№ 46), помяник Матфея Звездюка в с. Жерді Кам’янецького пов. (№ 91) тощо). Тут же є матеріали сільськогосподарської (“Опыты и показание как очищают мед”, поч. XIX ст., № 113) та військово-історичної тематики (“Журнал военных действий отряда под командой полковника (что ныне генерал-майора) и кавалера Бердяева 1810 года мая с 1 дня по 11 декабря того года. 1811г.”, № 106), наявні рукописні шкільні та семінарські курси: “Записки семинарского курса 1838–1839, писанные учеником Тим. Пилиним” (№ 102), “Записки семинарского курса по сельскому хозяйству, химии и археологии, ...писанные Е. Сецинским” (№ 103)” тощо.

Крім кириличних пам’яток, до “Описания” включено також полоністичні матеріали: богослужбові та девоційні рукописи – збірка католицьких молитов (№ 108), казання на різні свята ксьондза-домініканина Козіцького 1739 р. (№ 76), курси з богослов’я, логіки, поетики, читані у навчальних духовних закладах (№ 95, 96), збірка релігійних пісень XIX ст. (№ 109) польською та латинською мовами. Виокремлено позиції рукописів грецькою мовою: нотні книги крюкового письма (XVII–XVIII ст.) (№ 65–66), календарні нотатки, нотатки господарського змісту, номоканон (XVIII ст.) (№ 77–79).

У ньому зазначено також джерела надходження рукописів до Подільського давньосховища. Серед дарувальників – відомі постаті, зокрема Антоній Юзеф Ролле (1830–1894), польський медик, письменник, дослідник історії Волині та Подолії. Серед його надходжень – “Compendium horologia solaria A. 1712” (№ 94), “Опыты и показание как очищают мед” (№ 113). Історико-географічні матеріали 1891 р. (№ 114) Ю. Ролле спочатку було передано Ю. Сіцінському для укладання історичного опису Кам’янецького повіту, а згодом від нього вони надійшли до Музею.

Усе ж традиційним засобом комплектування рукописних книг зібрання були надходження книг від православного духовництва з церков та монастирів Подолії. Значна частина пам’яток надійшла до Музею від самого укладача “Описания” Ю. Сіцінського, зокрема “Восследование праздникам...” XVIII ст. (№ 25), записки семінарського курсу з сільського господарства, хімії та археології 1848–1850 рр. (№ 103). Деякі

літургічні рукописи надійшли до Музею за посередництва та турботою власне Ю. Сіцінського: це октоїхи XVII–XVIII ст. з церков с. Завадівки Кам'янецького повіту XVIII ст. (№ 56–57), тріодь цвітна XVII ст., мінея XVIII ст. з церкви с. Курашовець Могилівського пов. (№ 16; 33) помяник (№ 88) тощо. Грецькі матеріали передали з Георгіївської (колишньої грецької) церкви м. Могильова-Подільського.

Доля Ю. Сіцінського склалася трагічно. Фундатор Подільського музею та його незмінний завідувач до 1922 р. у нових історичних умовах продовжував опікуватися фондами, одночасно займаючись й викладацькою діяльністю: з моменту відкриття в 1918 р. у Кам'янці-Подільському Українського університету працював приват-доцентом, а згодом професором богословського факультету. Пізніше він читав лекції з археології та історії мистецтв на історико-філологічному факультеті Кам'янець-Подільського інституту народної освіти. У 1929 р. його безпідставно заарештували. Звільнений через відсутність складу злочину Ю. Сіцінський переїхав до Києва і в 1931–1933 рр. працював науковим співробітником Лаврського музею. Через хворобу він повернувся в Кам'янець-Подільський, де у 1937 р. помер. До кінця своїх днів учений займався науковою працею³⁶.

Однак справа життя Ю. Сіцінського – збереження та вивчення зібрання Церковно-археологічного музею у Кам'янці-Подільському – за часів радянської влади втратила свою актуальність. Тому історія його фондів склалася досить типово в умовах тогочасних історико-політичних змін: Музей реорганізовано у 1919 р. в губернський, у 1924 р. – в окружний історичний, а на початку 30-х років – у Краєзнавчий музей м. Кам'янця-Подільського³⁷. Згодом, згідно із загальною державною концепцією централізації бібліотечних та архівних матеріалів, комплекс рукописних книг із Кам'янця-Подільського перевезено до ВБУ у Києві, де вони зберігаються й донині в Інституті рукопису НБУВ, у фонді I “Літературні матеріали”.

Архівні документи ІР НБУВ свідчать, що згадані в рукопису Ю. Сіцінського та в публікації “Опись предметов старины” рукописні матеріали передано до ВБУ згідно з актами від 8 червня 1932 р. та 2 березня 1933 р.³⁸. Обліковий документ “Список рукописів Кам'янець-Подільського краєзнавчого музею, що їх передано до ВБУ” було укладено за графами: 1). Порядковий №; 2). № за списком “Описи предметов старины” Ю. Сіцінського 1909, № 2; 3). Описання рукописів. Список складався з 127 рукописних одиниць. Серед них – цінні кириличні рукописні книги: Четвероевангеліє уставного письма кінця XV – початку XVI ст., Четвероевангеліє воєводи Антона, Четвероевангеліє XVI ст. (в аркуш, без початку, з місяцесловом наприкінці), Четвероевангеліє 1595 р., зафіксовані під № 1–4. У списку зазначено богослужбові книги

XVII–XVIII ст.: апостоли, мінеї святкові та загальні, тріоди, октоїхи, ірмологіони, служебники, четві мінеї, святоотечеські повчання, нотні книги, писані півуставом та скорописом XVII–XVIII ст. Мова рукописних матеріалів, переважно, церковнослов'янська, російська та українська.

Разом із цим комплексом надійшла низка рукописів польською та латинською мовами. У цій групі – скоропис девоційного змісту “Kazania na różne święta y niedziele przez Jegomość xiędza Kozickiego...”, у 4-ку, на 510 арк., в паперовій обкладинці зі шкіряним корінцем, з пізнішою припискою 1739 р. (№ 60); популярний у XVII ст. у жанрі дорожніх нотаток “Dyaryusz peregrynacyeu ...” 1605–1650 pp., у 4-ку, в пергаментній палітурці; недатований рукопис з догматичного богослів'я – “Katechizm nauki katolickiej”, у 16-ку, в шкіряних палітурках, 460 стор. (№ 108); зошит релігійних віршів “Piesn o Nayswietszym sakramencie” XIX ст. (№ 90); курси логіки та словесності з Барського василіанського училища XVIII ст., у 4-ку, на 69 арк., (№ 79).

У списку надходжень наявні також рукописи грецькою мовою – нотні книги крюкового письма XVII–XVIII ст. (№ 51–52); номоканон 1612 р. без початку (№ 125); грецький рукопис 1766р., на 28 арк. (№ 61). Однак, Ю. Сіцинський, присвятивши власні студії винятково церковнослов'янським кодексам, не був досконалим знавцем класичних мов, зокрема грецької, через що деякі його описи грецьких рукописів викликають критичні зауваження з боку сучасних палеографів, зокрема, “грецька книжка з нотатками господарчого характеру XVIII ст., у 4-ку” фактично виявилася сентенціями Антонія Мелісси, візантійського автора XII ст.³⁹.

Зауважимо, що позиції рукописів зі списку надходжень із Кам'янця-Подільського було звірено з виданням “Описи предметов старины” Ю. Сіцинського 1909 р. Також було продубльовано з останнього джерела реєстраційний опис неідентифікованого рукопису на 57 пергаментних аркушах, зшитого у дерев'яних дошках – “невідомого письма” (№ 64). На жаль, за браком інших кодикологічних ознак, цей рукопис не вдалося атрибутувати та навіть ототожнити з певним рукописом зі складу сучасних фондів ІР НБУВ.

Слід зазначити, що фонди рукописного зібрання Кам'янець-Подільського музею до ВБУ потрапили не у повному обсязі: на жаль, кілька рукописів так і не надійшли до неї. Згідно зі списком, біля певних позицій занотовано “не здано”: це номоканон грецькою мовою XVIII ст. (№ 63), частина октоїха XVIII ст. (№ 49) тощо. Наприкінці зазначено, що у Кам'янець-Подільському музеї залишилися як експонати 9 рукописів, а деякі взагалі не вдалося розшукати. Отже, за актом від 8 червня 1932 р., засвідченим печаткою Кам'янець-Подільського краєзнавчого музею, рукописи здала його охоронець Андрєєва, а при-

йняла їх у присутності заступника директора ВБУ В.Ф. Іваницького співробітниця Павлова⁴⁰.

Ще одне передавання 127-ми згаданих рукописів у межах ВБУ, як свідчить акт від 2 березня 1933 р., відбулося від П. Горянського до завідувача відділу рукописів М. Геппенера. У цьому списку є уточнення щодо відсутніх та незданих рукописів, про які йшлося в попередньому акті передачі від 8 червня 1932 р.: деякі з них вдалося відшукати, і їх було передано до ВБУ, зокрема № 39 та 49. Водночас у новому списку зазначено комплекс рукописів XVIII–XIX ст. церковнослов'янською, латинською, польською, французькою мовами. Крім уже вказаних подільських рукописів, надійшли ще 76 од. зб. з інших книгосховищ Кам'янця-Подільського, а саме: з бібліотеки Кам'янець-Подільської духовної семінарії, з невідомої збірки, з бібліотеки Кам'янець-Подільського університету та поодинокі – з Кам'янець-Подільського давньосховища та Подільського церковно-археологічного товариства. Слід додати, що в списку, крім згаданих рукописів, названа навчальна література: курси богослів'я, філософії, риторики, поетики, курси й з інших галузей, зокрема, медицини – терапії, фармакології, фізіології кінця XVIII – початку XIX ст. Тоді ж надійшли й матеріали 1921 р. Павла Григоровича Клепатського, історіографа, архівіста, з 1917 р. приват-доцента Українського університету у Кам'янці-Подільському (2 рукописні одиниці)⁴¹. Загалом до відділу рукописів ВБУ 2 березня 1933 р. М. Геппенер прийняв 205 рукописних одиниць⁴².

Нині справа кодикологічного дослідження рукописних книг із Кам'янця-Подільського, що зберігаються у фондах ІР НБУВ, розпочата свого часу подільським ученим Ю. Сіцінським, продовжена у працях сучасних дослідників, які працюють у галузях історії мови та спеціальних історичних дисциплін – джерелознавства, палеографії, кодикології, кодикографії⁴³.

Науковий доробок Ю. Сіцінського та І. Каманіна в дослідженні рукописних пам'яток Подільського краю сягнув далеко за межі суто регіональних студій й нині є необхідним для дальшого розвитку кодикологічних студій в Україні.

⁴¹ *Мищук С. М.* Книжкові пам'ятки Подільського історико-археологічного товариства в науково-книгознавчій спадщині Ю. Й. Сіцінського // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2008. – Т. 18: На пошану проф. В. С. Степанкова. – С. 167–175; *Земський Ю. С.* Сіцінський Юхим (Євтим) Йосипович // Українські архівісти. Вип. 1 (XIX ст. – 1930-ті рр.) – К., 1999. – С. 301–303; *Він же.* Матеріали Інституту рукопису ЦНБ НАН України ім. В.І. Вернадського про діяльність Ю. Й. Сіцінського // Поділля і Волинь у контексті історії українського національного відродження. – Хмельницький, 1995. – С. 292–294; *Він же.* Подільський єпархіальний історико-статистичний комітет (ста-

новлення та діяльність). – Хмельницький, 1997. – 26 с.; *Стрельський Г.* Сіцінський Юхим (Євтим) Йосипович – Українські історики ХХ століття. Біобібліографічний довідник / Серія “Українські історики”. – Вип. 2, ч. 2. – К., 2004. – С. 291–293.

² *Домарацька К.* Каманін Іван Михайлович // Українські архівісти. Біобібліографічний довідник. Вип. I (XIX ст. – 1930-ті рр.). – К., 1999. – С. 157–159; *Климова К.* Каманін Іван Михайлович // Українські архівісти. (XIX–XX ст.). Біобібліографічний довідник. – К., 2007. – С. 266–268.

³ *К-ч [Крип’якевич].* П’ятидесятиліття наукової праці Єфима Сіцінського // ЗНТШ. – Т. 151. – Львів, 1931; *Василенко М.* Наукова діяльність Івана Михайловича Каманіна // Зап. соц.-екон. відділу УАН. – К., 1926. – Т. II–III. – С. 54–64; *Щербина В.* Іван Михайлович Каманін // Зап. соц.-екон. відділу УАН. – К., 1926. – Т. II–III. – С. 47–53.

⁴ Держархів Хмельницької обл., ф. Р-3333, оп.1, спр. 17.

⁵ Там само, арк. 56.

⁶ Там само, арк. 71 зв.–72.

⁷ Там само, арк. 71.

⁸ Там само, арк. 79–81.

⁹ Там само, арк. 69–69 зв.

¹⁰ Там само, арк. 77.

¹¹ Там само, арк. 77.

¹² Там само, арк. 73 зв.

¹³ Новый энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона. – СПб., б.г. – Т. 16. – С. 399–400; Полный православный богословский энциклопедический словарь. – Б. м., б.г. – Т. 1. – С. 748.

¹⁴ Держархів Хмельницької обл., ф. Р-3333; оп. 1, спр. 17, арк. 75–76.

¹⁵ Там само.

¹⁶ *Евсеев И.* Описание рукописей, хранящихся в Орловских древлехранилищах. – Вып. 1. – Орел, 1905. – 172 с.

¹⁷ Там само, арк. 94–95.

¹⁸ Новый энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона. – СПб., б.г. – Т. 17. – С. 299.

¹⁹ Держархів Хмельницької обл., ф. Р-3333; оп. 1, спр. 17, арк. 94–94 зв.

²⁰ Там само, арк. 96–98.

²¹ Там само, арк. 94–95.

²² Там само.

²³ *Евсеев И.* Описание рукописей... – Арк. III.

²⁴ *Домарацька К.* Каманін Іван Михайлович... – С. 157–159; *Климова К.* Каманін Іван Михайлович... – С. 266–267.

²⁵ *Каманин И. М.* Метрический метод в палеографии и результаты его приложения к изучению южно-русского устава и полуустава // Известия XIII Археологического съезда. – Х., 1905. – № 6. – С. 44–46.

²⁶ IX отделение. Археография и Архивоведение // Труды XIII Археологического съезда в Екатеринославе. 1905. – Т. 2. – М., 1908. – С. 207–209; *Каманин И. М.* Главные моменты в истории развития южно-русского письма в XV–XVIII вв. // Палеографический сборник: Материалы по истории южно-русского письма в XV–XVIII вв. – К., 1899. – С. 1–19; *Он же:* Палеографический сборник. Материалы по истории южно-русского письма в XV–XVIII вв., изданные Киевской комиссией для разбора древних актов. – Вып. 1. – К., 1899. – 109 с.

- ²⁷ *Домарацька К.* Каманін Іван Михайлович... – С. 157–159.
- ²⁸ Держархів Хмельницької обл., ф. Р-3333, спр. 17, арк. 1–33, 44.
- ²⁹ Там само, арк. 22–22 зв.; Палеогр. Опис. Рукоп. № 22; Под. Музей, № 9, арк. 19–19 зв.; Палеогр. опис. Рукоп. №13.
- ³⁰ Там само, арк. 12–12 зв.
- ³¹ Там само, арк. 6.–7, Палеогр. опис. Рукоп. № 3.
- ³² Там само, арк. 44.
- ³³ *Дубровіна Л. А.* Кодикологія та кодикографія української рукописної книги. – К., 1994. – 262 с.
- ³⁴ Опись предметов старины.– Каменец-Подольск, 1909. – [Т.] 2. / сост. Е. Сецинский – 105 с. – (Труды Подольского церковного ист.-археол. об-ва. – Вып. 11. – Камянец-Подольск, 1911).
- ³⁵ Там само. – С. 66.
- ³⁶ *Стрельський Г.* Сіцінський Юхим (Євтим) Йосипович... – С. 291–293.
- ³⁷ Радянська енциклопедія історії України. Т. 2. – К., 1970. – С. 301.
- ³⁸ Архів ІР НБУВ, оп. 1, спр. 43. – Акти... за 1932–1933 рр., арк. 52–61 зв.; арк. 98–98 зв.; *Дубровіна Л. А., Онищенко О. С.* Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 1918–1941. – К., 1998. – С. 162–163.
- ³⁹ *Чернухін Є.К.* Грецька рукописна спадщина в Києві. Історіографія та огляд матеріалів IV–XX ст. – К., 2002. – С. 26.
- ⁴⁰ Архів ІР НБУВ, оп. 1, спр. 43. – Акти... за 1932–1933 рр., арк. 61 зв.
- ⁴¹ *Портнова Т.* Клепатський Павло Григорович // Українські архівісти. Вип. I (XIX ст. – 1930-ті рр.). – К., 1999. – С. 164–165.
- ⁴² Архів ІР НБУВ, оп. 1, спр. 43. – Акти... за 1932–1933 рр.; арк. 98–98 зв.
- ⁴³ *Дубровіна Л. А., Гальченко О. М.* Кодикографія української та східно-слов'янської рукописної книги і кодикологічна модель структури формалізованого опису рукопису. – К., 1992. – 153 с.; *Дубровіна Л. А.* Кодикологія та кодикографія української рукописної книги. – К., 1994. – 262 с. та ін.

S. BULATOVA, S. MISCHUK

E. I. Sicinskiy and I. M. Kamanin as researchers of the handwritten books of Podol old-depository (1904–1907) and historical fate of the handwritten collection

The article is considered deposit of world known historians, arkheographs, archives – E. I. Sicinskiy and I. M. Kamanin, in research of the handwritten monuments of Podol. Their contribution opens up to development of scientific method of historical and historical book learning descriptions of the handwritten books. Book learning of E. I. Sicinskiy's and I.M.Kamanin's research is showing the high level of science evolution in the beginning of XX ct.